

بازشناسی پلان باغ ایرانی در مجموعه شیخ احمد جام

وحید حیدر نتاج*

استادیار گروه معماری، دانشگاه مازندران، ایران.

زهره صنعتی

دانشگاه تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۰/۰۴

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۱/۰۶

تاریخ قرارگیری روی سایت: ۹۷/۱۲/۲۲

چکیده | باغ، بخش مهمی از زندگی و معماری ایرانیان بوده و در ساختار معماری و موجودیت آنها سهم شگرفی داشته است. باغ ایرانی، از زمان سومریان، معبد، قصر و آتشکده را احاطه می کرده است. برای ایرانیان هم آب و هم درخت قابل تکریم بوده‌اند، به همین دلیل درختان در کنار جوی‌های روان کاشته می‌شدند. تکریم آب و درخت باغ ایرانی را می‌سازد. باغ ایرانی نه تنها جای امن و آرام؛ که در عین حال مکانی است برای تفکر یا مذاکرات فلسفی. باغ ایرانی فضایی مقدس است و لذا در فضاهایی که باید مورد تقدیس و تکریم قرار بگیرند از الگوی باغ ایرانی استفاده می‌شده است. باغ‌مزارها گونه‌ای از باغ‌های ایرانی هستند که در آنها، پیرامون یک مزار یا آرامگاه یا یک بنای یادمان، با الگوی باغ ایرانی آراسته شده است. در ایران و بسیاری از کشورهای فرهنگ ایرانی دارند، نمونه‌های بسیاری از این گونه باغ‌ها وجود دارد. آرامگاه شیخ احمد واقع در شهرستان تربت جام در میان باغی واقع شده است که با قدمتی نزدیک به ۸۰۰ سال، آرامگاه مدفن عارف نامی خراسان شیخ‌الاسلام احمد جامی است. بازشناسی درختان و مسیرهای موجود در اطراف این آرامگاه، حاکی از وجود پلان باغ ایرانی در این مکان است.

واژگان کلیدی | باغ ایرانی، باغ مقبره، شیخ احمد جامی، تربت جام.

مقدمه | یکی از دستاوردهای بزرگ و شگفتی‌های فرهنگی ایران پدیده باغ ایرانی است که حاصل تعامل انسان با محیط اطراف، در به کارگیری عناصر طبیعی و به نظم کشیدن آنها است. باغ‌ها این فرصت را ایجاد می‌کردند که بتوان به خوبی از درخت‌ها حفاظت کرده و آب را در اندازه لازم و با مدیریت بهینه به سوی درختان و گیاهان هدایت نمود. باغ ایرانی به کمک اشکال منظم هندسی، رابط میان طبیعت و دنیای درونی تصور می‌شده است. باغ، مفهوم عرفانی و مذهبی طبیعت است و نظم جهان را منعکس می‌کند. تا حدی که برخی بهشت را الگوی باغ ایرانی تصور کرده‌اند (پورجعفر و وثیق، ۱۳۸۷). باغ ایرانی جای امن و آرام

و در عین حال مکانی است برای تفکر یا مذاقه در نعمت‌های خدا و حتی عبادت؛ تمنای جاودانگی در باغ ایرانی تجربه می‌شده است. باغ ایرانی ترکیبی از فضاهای مستقل و کامل است؛ جز فضاهای اصلی باغ که براساس محور اصلی شکل گرفته، در نقاط دیگر آن فضاهای جداگانه‌ای پدید آمده است که هیچ یک باقیمانده از فضای دیگر نیست. ... توجه هنرمند باغساز به تنوع فضایی بدان حد است که دو فضای مشابه را جز در مواردی که طرح ایجاد کند، در باغ نمی‌توان یافت (منصوری، ۱۳۸۴).

طرح باغ گسترده از شناخته‌شده‌ترین انواع باغ‌های ایران است ... باغ‌های گسترده به طور معمول در زمینی وسیع و مستطیل شکل و خارج از بافت شهری متراکم ساخته می‌شدند و کاربری‌های گوناگونی از جمله کارکرد سکونتی،

* نویسنده مسئول: v.heidarnattaj@umz.ac.ir

شماره تماس: ۰۹۱۲۲۱۸۹۱۳۶

بین‌النهرین و ایران جای خود را باز کرده است (زاهد زاهدانی، ۱۳۷۶). تضاد بین رشد ارگانیک درختان، بوته‌ها و گل‌ها در باغ با هندسه راست گوشه باغ، هندسه طبیعت را نشان می‌دهد و این نسبت‌ها به گونه‌ای است که با نشان دادن تسلط عمودی انسان بر طبیعت، هندسه را در باغ نشان می‌دهد (Laurie, 1986). این مطلب نشانه توجه به انسان در طرح‌بندی‌ها و نمادپردازی هندسی آن است. هندسه ارگانیک گیاهان و اقلیدسی محورها، نشانه هندسه حاکم بر عالم کبیره و انعکاسی از ذات خداوند و عدالت وی در جهان است (Brookes, 1987). نظام مستطیل شکل، خطوط عمود بر هم و محورهای طولانی با دبد عمیق یکی از ویژگی‌های فضاهای مقدس است. میرچا الیاده^۱ در دودمان‌شناسی تقدسی و خاستگاه‌هایش به مکان مقدس می‌پردازد و یکی از مفاهیم ابتدایی آن را مکان نظم و سامان‌دار در برابر مکان غیر مقدسی که فاقد نظم و سامان است می‌داند. این نظم در برخی نمونه‌های مرتبط با لنداسکیپ به صورت تحمیل یک طرح‌بندی با نقش‌مایه مقدس بر محیط شکل می‌گیرد (مسعودی، ۱۳۸۸).

خطوط هندسی ویژه آنها نوعی شکل‌دهی منظم به طبیعت تلقی شده است. در حالی که این خطوط به ویژه به ساختارهای عرفانی و مقدس جوبگو بوده‌اند (شاهچراغی، ۱۳۸۹). در باغ ایرانی خط راست ارجحیت دارد، این خط را آب‌های هدایت شده که جریانی درخشان را در میان درختان ایجاد می‌کنند تشکیل می‌دهند و از قرار گرفتن منظم درختان سرو و گیاهان دیگر؛ بر سایه افکندن، صلابت و دقتی خاص به باغ می‌دهد (بمات، ۱۳۶۹).

باغ ایرانی در یک زمین شیب‌دار نیز همان هندسه را دنبال می‌کند، هندسه منظم و محورهای مستقیم به صورت یک امر آیینی درآمده است. «باغ‌تخت در شمال شیراز بر هفت تراس متوالی بنا شده است که در بالا کوشک قرار دارد و در پایین یک استخر بزرگ به نام دریاچه که جریان‌های آب جاری تراس‌ها بدان می‌ریزند؛ به طور قطع یکی از زیباترین این باغ‌ها باغی بزرگ در اشرف است» (Pope & Ackerman, 1997: 1434). دلیلی که به هندسی شدن باغ می‌انجامد بسیار فراتر از دلایل اقلیمی است. به طوری که باغ‌های مختلف در مناطق اقلیمی متفاوت، از یک الگوی هندسی پیروی می‌کنند. مداخله انسان در طبیعت به صورت تحمیل هندسه ویژه هنر ایرانی (هندسه مستطیلی) به ساختار محیط است. در راستای برآوردن هدف و ایجاد هندسه مستقیم؛ عوارض زمین، توپوگرافی و سایر موانع، به سادگی از میان برداشته می‌شوند تا نظم ویژه باغ به دست‌آید و این گونه نگاه، حاصل ساماندهی فضاهای مقدس

حکومتی، تلفیقی یا باغ‌مزار داشته‌اند (شاهچراغی، ۱۳۸۹). در بین گونه‌های مختلف باغ، باغ کوشک به‌عنوان یکی از مهم‌ترین الگوهای احداث مقبره از دیرباز مورد استفاده قرار گرفته است که مقبره کوروش نیز بر این اساس ساخته شده است (انصاری، ۱۳۷۸). در باغ‌مزار تمام یا بخشی از عرصه به مزار اختصاص می‌یابد. شاید بتوان اظهار داشت که توجه به بهشت و توصیفی که از آن شده است، در پیدایش این نوع مزارها مؤثر بوده و به این ترتیب می‌توان آن را بازتاب خواسته افراد برای رفتن به بهشت دانست (کازرونی، ۱۳۸۷).

از باغ‌مزارها تحت عنوان باغ‌مقبره، گورباغ و باغ‌آرامگاه نیز نام برده‌اند. نمونه‌ای از آن را در دفن سلطان محمود غزنوی در باغی به نام پیروزی در غزنین در سال ۴۲۱ هـ.ق. می‌توان مشاهده کرد (شاهچراغی، ۱۳۸۹).

مزار شیخ احمد جامی، یکی از آثار تاریخی با اهمیت ایران به حساب می‌آید. وجود ابنیه متعدد تاریخی با کاربری‌های مختلف، شاهدی بر این مدعا است. بخشی از فضاهای موجود در مجموعه معماری مزار شیخ جام، به محوطه‌ای که گسترش آن شمال غربی-جنوب شرقی است، اختصاص دارد. شناخت این مجموعه و بازشناسی پلان باغ ایرانی در آن می‌تواند دانش ما را در زمینه باغ‌مزارها در ایران توسعه دهد. حال سؤال مقاله این است که الگوی فضاسازی مجموعه شیخ احمد جام چه بوده و به چه دلایلی می‌توان آن را در گونه باغ‌مزار از باغ‌های ایرانی قرار داد؟

فرضیه

بر اساس سوال مطرح شده و به دنبال آن بررسی‌های صورت گرفته و مقایسه پلان فضاها و درختان کهنسال موجود در مجموعه با هندسه و ویژگی‌های باغ ایرانی، می‌توان اظهار داشت که مجموعه شیخ احمد جامی در تربت جام یک باغ مزار ایرانی است که پلان آن براساس هندسه باغ ایرانی ساماندهی شده است.

هندسه باغ ایرانی

باغ ایرانی حاصل به نظم کشیدن عناصر طبیعی در حالت اصیل خویش با غلبه هندسه انسان‌ساخت در کنار هم است. دلایل متعددی برای نظم خاص هندسه باغ ایرانی بیان شده است، قداست فضای باغ در نمونه‌های اولیه باغ ایرانی می‌تواند یکی از این دلایل باشد.

قالب هندسی باغ از تسلط تفکر هندسی و تقارن حکایت می‌کند. این خردورزی ریاضی از دیرباز در معماری منظر

یا ساماندهی مکان برای ایجاد فضاهای مقدس است.

باغ مقبره در فرهنگ ایرانی

بافت مذهبی جامعه ایران و توجه زیاد مردم به مقابر، عملاً آنها را به عنوان کانون تجمع و گذران اوقات فراغت و عبادت درآورده است. از این رو نمونه‌های متنوع و جالب توجهی از فضا سازی و طراحی و آرایش فضای سبز در میان این مقابر دیده می‌شود. دونالد ویلبر (۱۳۴۸:۷۰) در این مورد می‌نویسد: «شاهرخ (فرزند تیمور - قرن ۱۵) مالک تعداد زیادی باغ بود و اجباری نداشت که عده آنها را افزایش دهد. مورخان نوشته‌اند که وی به پیرایش و آرایش اطراف زیارتخانه‌ای در گذرگاه در حومه هرات، توجه زیادی مبذول داشته است. این ساختمان‌های رنگارنگ و باشکوه هنوز در سرایشی ملامی که استخرها و درختان کهنسال کاج آنها را پرنقش و نگار کرده، با غرور بر پای ایستاده‌اند و آرامش و صفا بر این منطقه حکم‌فرمایی می‌کند». باغ مزار نوعی باغ است که غالباً تمام یا بخشی از عرصه آن به مزار اختصاص می‌یافت. یکی از قدیمی‌ترین اسناد در دوران پس از اسلام مربوط به دفن سلطان محمود غزنوی در باغی به نام پیروزی در غزنین در سال ۴۲۱ ه.ق است که سلطان محمود به آن علاقه داشت و دستور داده بود که وی را در آن باغ به خاک سپارند (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۷۳).

نخستین بار، بناهایی با توجه به محوطه‌سازی اطراف آن در دوره هخامنشی به عنوان مقبره پادشاهان در پاسارگاد برای کوروش ساخته شد. این مقبره در میان محوطه‌ای از باغچه‌ها و گلکاری و درختانی که مسیرهای آن را ترسیم می‌کردند قرار داشت (حیدرنتاج، ۱۳۸۹). پس از او پادشاهان هخامنشی در محوطه‌ای به نام نقش رستم در کنار کوه، مقابر خود را ساختند. در دوره ساسانی آتشکده‌ها و معابد تقدیس آب، نمونه‌های قابل توجه محوطه سازی و باغ‌سازی هستند.

اولین گروه مسلمانان که حضرت محمد (ص) را سرمشق خود می‌دانستند، به شدت با هرگونه تظاهر در سوگواری، مرگ و تدفین مخالف بودند. حدیث‌ها نشان می‌دهد که پیامبر اسلام سعی داشته تا از هرگونه علامت گذاری به‌ویژه بر مزار خودش جلوگیری کند. در ابتدا فرامین ایشان محترم شمرده شد؛ اما با گذشت زمانی کمتر از یک نسل مدفن پیامبر علامت‌گذاری و هفتاد سال بعد ولید اول مسجد با شکوهی در آنجا بنا کرد (هادی و قرایی، ۱۳۹۶).

ساختن مزارهای با شکوه و بزرگ در ایران از اواخر قرن سوم رایج شد. تا قرن هفتم بسیاری از مزارهای ایران به صورت بنای منفرد یا مجموعه کوچک بودند. اما از قرن هفتم به

بعد مزارها مجموعه‌ای متشکل از مقبره، مهمان‌خانه، مسجد، خانقاه و دیگر فضاهای مذهبی و خدماتی بود (سلطان‌زاده، ۱۳۷۸). کهن‌ترین آرامگاه برجای مانده همان آرامگاه امیر اسماعیل سامانی در سمرقند است. نخستین بار در زمان آل‌بویه باب شد که روی گور یک ساختمان ساخته شود، تا پیش از آن حتی بزرگان دینی تلاش می‌کردند جای گورشان نیز ناشناخته بماند (معماریان، ۱۳۸۷).

بعد از رواج تشیع، مقابر امامان کانون اشتیاق مردم شده و با تکامل مراسم و شعائر، قبرها نیز دارای علائم تکریم‌گوناگون شد و در نهایت به بناهای واقعی منجر گردید. به زودی این آرامگاه‌ها سبیل تمایلات سیاسی و مذهبی شیعه شد و با جذب توجه مردمی و منابع مالی توسعه یافت تا آنجا که زیارتگاه، هسته مرکزی مجموعه‌ای وسیع می‌شد که نقش عمده‌ای در زندگی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جامعه ایفا می‌کرد (هادی و قرایی، ۱۳۹۶).

طراحی فضای باز مقابر از دوره صفویه در ایران بیشتر رایج شد. به جهت احترام شخصیت‌های مذهبی نزد مردم و زیارت آنها در ایام مختلف و به دفعات متعدد، تدریجاً این اماکن به‌عنوان مرکز گذران اوقات فراغت، مورد نظر عامه قرار گرفت. تمرکز جمعیت در این مناطق، فرصتی بود برای طراحان تا شاهکارهایی از ایجاد محیط خلوت و آرامبخش در قسمت‌های بیرونی مقابر ایجاد کنند.

بناهای آرامگاهی بخش قابل توجهی از معماری این مرز و بوم را تشکیل می‌دهند. در دایره‌المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی، بناهای آرامگاهی به بناهای آرامگاه‌های پراکنده و فردی، امامزاده‌ها، برج‌ها، بقعه‌ها، گنبد‌ها و مجموعه‌های آرامگاهی تقسیم شده است (بزرگ‌نیا، ۱۳۸۶).

اصطلاحات متداول برای مقبره شامل روضه، گنبد، مشهد، مرقد، آستانه و قبر یا اصطلاحات ویژه‌ای چون قدمگاه یا امام‌زاده است. سیاق این کلمات این تفسیر را القا می‌کند که یک آرامگاه برای مقاصد غیر تدفینی هم به کار می‌رفته است. در این بین آرامگاه‌های غیر مذهبی نیز به صورت مراکز عمومی درآمد. رایج‌ترین شیوه برای مقابله با نهی اسلامی ساخت مقبره، این بود که آرامگاه را بخشی از یک مجتمع عمومی جلوه دهند. با این کار آرامگاه رنگ تقدس به خود می‌گرفت و بناهای اطراف نیز در جهت رفاه مادی و معنوی جامعه مسلمین قرار داشت (حسینی، ۱۳۸۸). عمومی بودن این مکان‌ها و استقبال گسترده مردم ایجاب می‌کرد فضایی برای استفاده آنان و خدمات رسانی در اطراف مقابر ایجاد شود، الگوی شناخته شده باغ ایرانی برای حکومت و مردم می‌توانست پاسخ مناسبی به آن باشد.

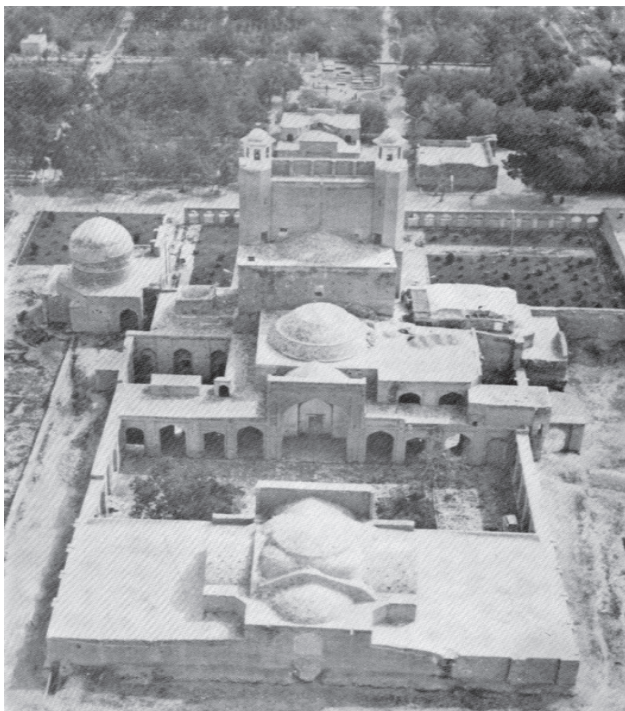
مجموعه شیخ احمد جامی

شیخ الاسلام ابو نصر احمد بن ابی الحسن بن احمد بن محمد النامقی الجامی ملقب و مشهور به ژنده‌پیل (زنده‌پیل) احمد جام صوفی بزرگی است که به سال ۴۴۱ هجری در ده نامق نزدیک ترشیز خراسان در خاندانی که از نژاد عرب بود به جهان آمد. جدّ اعلای او جریر بن عبد الله بجلی از صحابه پیغمبر بود. لقب ژنده‌پیل گویا مناسب با اندام کشیده و زورمند و موافق با رفتار تند و خشم‌آلود وی بود و ناچار باید در زمان زندگانی شیخ توسط کسانی که وی را می‌دیدند و می‌شناختند وضع شده باشد. این لقب نخستین بار در دو کتاب حمدالله مستوفی و اشعار شاه قاسم انوار ذکر شده است (www.olama-orafa1393.ir).

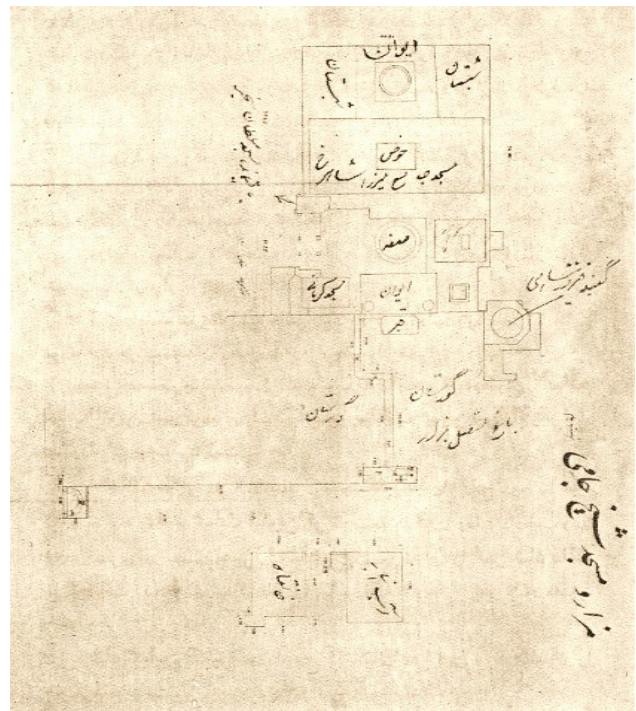
آرامگاه شیخ احمد جامی با قدمتی نزدیک به ۸۰۰ سال، در شهرستان تربت جام در استان خراسان رضوی واقع است. این بنا مربوط به سده ۹ تا سده ۱۲ هجری است. پس از آن که شیخ الاسلام احمد در کنار خانقاهش روی در نقاب خاک کشید، مریدانش که برخی حکمران و نیز زمامداران سیاسی بودند به‌خاطر ارادتشان، بناهایی زیبا پیرامون مزارش بر پا کردند (تصاویر ۱ و ۲).

آرامگاه شیخ احمد جام نزدیک به ایوان مرتفع مزار در فضای باز به صورت باشکوهی قرار دارد. محل آرامگاه با مصالح آجر و گچ به شیوه‌ای خاص از سطح محوطه بالا آمده مزار دارای دو سنگ به صورت افراشته است که اولی

زیارتگاه‌ها از فضاهای عمومی مهم شهر بودند که بسته به درجه اهمیت، هر یک از وسعت و تجهیزات و مؤسسات خاصی برخوردار بودند و جمعیت را به خود جلب می‌نمودند. در هر شهر زیارتگاه‌هایی محلی وجود داشت که مردم به خصوص در ایام سوگواری و اعیاد، از آنها دیدن کرده، گاه چند ساعت و حتی چند روز در جوار آنها به سر می‌بردند (اعتماد، ۱۳۸۴). نحوه استفاده مردم، جمعیت مخاطبین و زمان سپری شده در این مکان‌ها، وسعت و میزان عملکردهای خدماتی و جانبی دیگر را تعیین می‌کرد؛ ولی در اغلب موارد حتی در حداقل‌ترین حالت، حضور منظم آب و گیاه یادآور فضاسازی و تقدس باغ ایرانی است. معمولاً حیاط‌های متوالی باغ مزارها با حوض، باغچه‌های گل و درختان سرو تزیین شده و فضاهای عبور از میان این عناصر و نقاط توقف و مکث در حاشیه‌های کناری یا میان باغچه‌ها نیز در نظر گرفته می‌شد. این حیاط‌ها همچنین وسیله‌ای برای ایجاد آرامش روانی و آمادگی روحی برای شخص استفاده‌کننده از فضا برای ورود به مقبره بودند. مرقد شاهچراغ در شیراز، مقبره شاه نعمت‌الله ولی در ماهان و مزار شیخ صفی در اردبیل از نمونه‌های برجسته این سنت در دوره اسلامی ایران هستند. باغ‌مزارها را می‌توان جزء اولین نمونه‌های باغ عمومی به حساب آورد.

تصویر ۲: تصویری از محوطه متصل به آرامگاه در سال ۱۳۴۴. مأخذ: شورای فنی مجموعه.

تصویر ۱: نقشه ترسیمی توسط ماک کول. مأخذ: گلمبک، ۱۳۶۴.

ایوان، مسجد کرمانی، گنبد سفید، سراچه، گنبد فیروزشاهی، مسجد جامع نو، ورودی مجموعه، بنای آب انبار و متعلقات آن. تصاویر ۳-۶ پلان مقبره باغ و پیرامون آن و اولین باغ حیاط را نشان می‌دهند.

بحث و نتیجه گیری

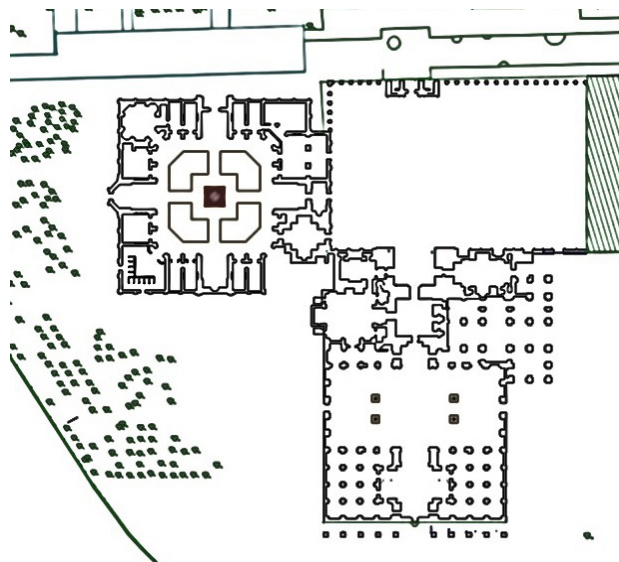
از مطالعه در پلان و فضاهای مجموعه به همراه مطالعات و مشاهدات میدانی می‌توان سه نکته را به دست آورد: ۱. تشابه پلان و فضای مجموعه با اصول و ویژگی‌های باغ ایرانی از لحاظ هندسه و عناصر موجود؛ ۲. ساختار و سلسله مراتب مشترک با فضاهای مشابه؛ ۳. تقدس مکان و هندسه خاص

تصویر ۴: باغ پیرامون مقبره. مأخذ: دفتر فنی میراث استان خراسان رضوی.

لوح اصلی است که بالای سر قرار گرفته و تزئیناتی همچون گل، برگ و آرایه‌های گیاهی دارد و دومی در پایین مزار است که در طرفین آراسته به کتیبه است و درخت کهنسالی به صورت خودرو با شاخه‌های فراوانش در میان قبر روییده است با این که ریشه‌های درخت در حال تخریب گور هستند اما نوادگان شیخ می‌گویند از احمد جامی روایتی دارند که هیچ‌گاه این درخت را قطع نکنند. درباره این نوع درخت پسته که بومی تربت جام است اعتقاد بر این است که بر سر مقابر و مزارهای آزادگان مسلمان ایرانی و اکابر (بزرگان) می‌روید و زائرین تربت شیخ، اعتقاد خاصی به آن دارند (www.memarnet.com).

فضاهای مجموعه عبارت است از: گنبد خانه، مسجد عتیق،

تصویر ۳: پلان مقبره. مأخذ: دفتر فنی میراث استان خراسان رضوی.

تصویر ۶: اولین باغ حیاط از سمت باغ بیرونی. عکس: زهره صنعتی، ۱۳۹۵.

تصویر ۵: عکس هوایی مجموعه. مأخذ: <https://www.google.com/earth>.

ب. حضور آب: استفاده از عنصر آب به صورت هشت ضلعی در جلوخان ورودی بنا و حوض چهارگوش در یکی از باغ حیاطها (مسیرهای آبی در شرایط موجود دیده نمی‌شود) (تصویر ۸).

فضاهای مقدس؛ که همگی نشان از رعایت ویژگی‌های باغ مزار در این مجموعه دارد:

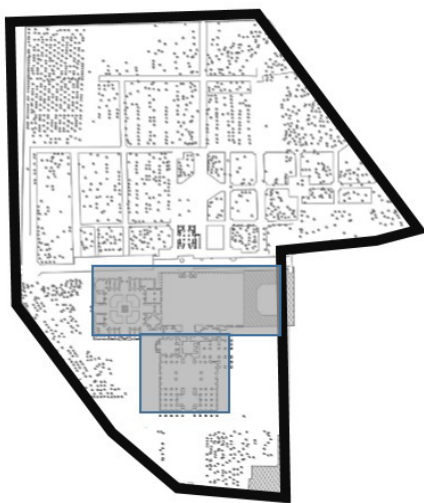
الف. هندسه مسیرها و گیاهان باغ: محورهای منظم و عمود بر هم با حضور برخی درختان کهنسال (یا واکاری شده) در حاشیه (تصویر ۷).

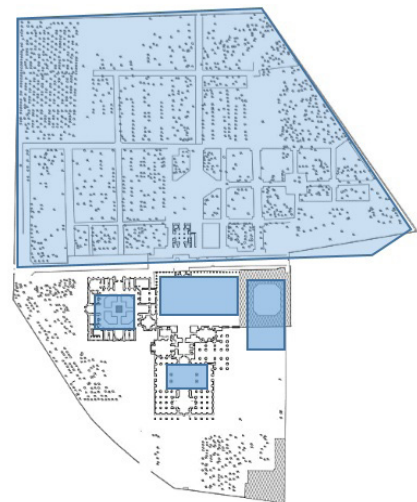
تصویر ۸: حضور آب در باغ بیرونی و باغ حیاط. مأخذ: دفتر فنی میراث استان خراسان رضوی، بازطراحی شده توسط نگارندگان.

تصویر ۷: مسیرهای منظم با هندسه مستقیم الخطوط و کاشت درختان به صورت منظم. مأخذ: دفتر فنی میراث استان خراسان رضوی، بازطراحی شده توسط نگارندگان.

تصویر ۱۰: عناصر کالبدی مجموعه شامل دیوار مجموعه و ابنیه. مأخذ: دفتر فنی میراث استان خراسان رضوی، بازطراحی شده توسط نگارندگان.

تصویر ۹: تلفیق باغ بیرونی و باغ حیاطهای مجموعه. مأخذ: دفتر فنی میراث استان خراسان رضوی، بازطراحی شده توسط نگارندگان.

تصویر ۱۱: بازسازی تصویری پلان مجموعه شیخ احمد با توجه به موقعیت محورهای اصلی و ورودی‌های موجود و نظم گیاهی محسوس. مأخذ: دفتر فنی میراث استان خراسان رضوی، بازطراحی شده توسط نگارندگان.

ج: ساختار کلی و گونه‌شناسی باغ: ترکیبی از باغ بیرونی و باغ حیاط‌های مختلف همانند بسیاری از باغ‌مزارها (تصویر ۹).

د. عناصر کالبدی: وجود عناصر ساختاری باغ و باغ‌مزارها و محصوریت مجموعه (تصویر ۱۰). در جدول ۱، ویژگی‌های کالبدی و هندسی مجموعه با باغ ایرانی و باغ‌مزارها مقایسه شده است.

مقبره و مجموعه شیخ احمد جامی، یکی از آثار تاریخی و مذهبی مهم ایران بوده که شامل ابنیه مختلف به صورت حیاط‌های مرکزی به گونه باغ‌حیاط‌های ایرانی در کنار هم است که ورود به آنها از طریق باغ بیرونی انجام می‌شده است؛ دقت در پلان مجموعه مقدس و مقایسه آن با باغ ایرانی و نمونه‌های مهم باغ‌مزارها در ایران می‌توان اظهار داشت مجموعه شیخ احمد جامی در تربت جام بر اساس الگوی طراحی باغ ایرانی با تأکید و تلفیق دو گونه باغ گسترده و باغ حیاط بنا شده و یک باغ‌مزار ایرانی است. پلان ترسیم شده در تصویر ۱۱، بر اساس الگوی حاکم هندسی در باغ بیرونی مجموعه و نظم درختان قدیمی ترسیم شده است که مؤید فرضیه مقاله است.

جدول ۱: مقایسه ویژگی‌های کالبدی و هندسی مجموعه با باغ ایرانی و باغ‌مزارها. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	ویژگی‌های کالبدی و هندسی	مجموعه شیخ احمد	باغ ایرانی	باغ مزار
۱	هندسه گیاهی	هندسه منظم و مستقیم الخط (تقارن و هندسه بصری)	هندسه منظم و مستقیم الخط	غالباً هندسه منظم و مستقیم الخط
۲	حضور آب	وجود حوض در باغ گسترده بیرونی و باغ حیاط	انواع جلوه‌های آبی	غلبه حوض (آب راکد) بر آب جاری
۳	گونه شناسی	تلفیق باغ گسترده بیرونی و باغ حیاط	انواع گونه‌های کالبدی	تلفیق باغ گسترده بیرونی و باغ حیاط
۴	عناصر کالبدی	دیوار و ابنیه مختلف	دیوار، وجود بنای اصلی و ابنیه خدماتی	دیوار و ابنیه مختلف

فهرست منابع

- اعتماد، گیتی. (۱۳۸۴). تحول عملکرد و شکل‌گیری فضاهای عمومی در ایران. نشریه اندیشه ایرانی شهر، ۱ (۳): ۵۹-۵۲.
- انصاری، مجتبی. (۱۳۷۸). ارزش‌های باغ ایرانی (صفوی-اصفهان). رساله دکتری معماری، گروه معماری دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- بزرگ‌نیا، زهره. (۱۳۸۶). آرامگاه در ایران. دو ماهنامه معمار، ۴۲: ۷۸-۸۳.
- بسات، نجم‌الدین. (۱۳۶۹). شهر اسلامی. ترجمه محمد حسین حلیمی و منیژه اسلامبولچی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- پورجعفر، محمد رضا و وثیق، بهزاد. (۱۳۸۷). تصویر باغ و عناصر منظر در قرآن با تأکید بر سوره الرحمن، مجله باغ نظر، ۵ (۹): ۲۳-۳۴.
- حسینی، سیدهاشم. (۱۳۸۸). بررسی روند شکل‌گیری مجموعه‌های آرامگاهی در معماری ایران دوران اسلامی: بنابر آرا ابوسعید ابوالخیر. نشریه هنرهای زیبا: معماری و شهرسازی، ۳۸: ۱۵-۲۴.
- حیدرنتاج، وحید. (۱۳۸۹). باغ ایرانی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- دانشنامه جهان اسلام. (۱۳۷۳). واژه باغ. تهران: بنیاد دائره المعارف اسلامی: ۵۷۰-۶۰۵.
- زاهد زاهدانی، مهدی. (۱۳۷۶). باغ‌های ایرانی الگویی برای طراحی محیط. مجله جلوه هنر، ۸ و ۹: ۲۰-۲۴.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۷۸). تداوم طراحی باغ ایرانی در تاج محل: (آرامگاه بانوی ایرانی تبار). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- شاهچراغی، آزاده. (۱۳۸۹). پارادایم‌های پردیس: درآمدی بر بازشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی، تهران: جهاد دانشگاهی واحد تهران.
- کازرونی، فرشاد. (۱۳۸۷). منظر آرامستانی (طراحی منظر قبرستان ابن
- باویه). پایان نامه کارشناسی‌ارشد معماری منظر، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی.
- گلمبک، لیزا. (۱۳۶۴). دوره‌های ساختمانی مجموعه تاریخی شیخ احمدجام. ترجمه: باقر شیرازی، مجله اثر، ۶ (۱۰ و ۱۱): ۵۷-۱۶.
- مسعودی، عباس. (۱۳۸۸). بازشناسی باغ ایرانی - باغ شازده. تهران: نشر فضا.
- معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۷). معماری ایرانی. (تقریر: محمدکریم پیرنیا). تهران: سروش دانش.
- منصور، سید امیر. (۱۳۸۴). درآمدی بر زیبایی‌شناسی باغ ایرانی. مجله باغ نظر، ۲ (۳): ۵۸-۶۳.
- ویلبر، دونالد نیوتن. (۱۳۴۸). باغ‌های ایران و کوشک‌های آن. ترجمه: مهین دخت صبا. تهران: نگاه ترجمه و نشر کتاب.
- هادی، ابودر و قزایی، مریم. (۱۳۹۶). جستارهایی در علل پیدایش و تیپولوژی گنبد‌های زک در ایران، پایگاه جامع امامزادگان و بقاع متبرکه ایران اسلامی، قابل دسترس در: <http://emamzadegan.ir/articles/view-20147.aspx>. (accessed December 2018).
- Brookes, J. (1987). *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic Gardens*. London, Weidenfeld and Nicholson.
- Laurie, M. (1986). *An introduction to landscape architecture*. New York: Elsevier publishing company.
- Pope, A.U. & Ackerman, P. (1997). *A Survey of Persian art: from prehistoric times to the present*. Tehran: Sireush Press.
- www.memarnet.com. Available from: <http://www.memarnet.com/fa/node/148>. (accessed December 2018).
- www.olama-orafa1393.ir. Available from: <http://www.olama-orafa1393.ir>. (accessed December 2018).

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

حیدرنتاج، وحید و صنعتی، زهره. (۱۳۹۸). بازشناسی پلان باغ ایرانی در مجموعه شیخ احمد جام. مجله منظر، ۱۱ (۴۶): ۶-۱۳.

DOI: 10.22034/manzar.2019.84289

URL: http://www.manzar-sj.com/article_84289.html

